

СЛУЦЬКЕ ЗБРОЙНЕ ПОВСТАННЯ ЯК ФІНАЛЬНА СТОРІНКА БОРОТЬБИ АРМІЇ БНР ЗА БІЛОРУСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ У ЛИСТОПАДІ – ГРУДНІ 1920 р.

Юрій Каліберда, Валерій Капелюшний

THE SLUTSK ARMED UPRISING AS THE FINAL CHAPTER OF THE BNR ARMY'S STRUGGLE FOR BELARUSIAN STATEHOOD IN NOVEMBER – DECEMBER 1920

Yurii Kaliberda, Valerii Kapeliushnyi

The article, using archival sources, eyewitness accounts, and the scholarly contributions of predecessors, highlights the history of the Slutsk Uprising of 1920. It examines the participation and role of the 1st Slutsk Rifle Brigade of the Belarusian People's Republic (BNR) Army in the heroic struggle for the state independence of Belarus against the Red Army in November – December 1920. The article emphasizes that to this day, Belarusian historical science holds diametrically opposed views on the role and significance of the Slutsk Uprising in the attempt to restore Belarusian statehood. The authors of this article view the history of the Slutsk Uprising as a heroic element in the Belarusian people's struggle for the state independence of the BNR during the specified period. Attention is drawn to the fact that, in the territories liberated from Bolshevik occupiers, the Slutsk Republic emerged and declared itself part of the Belarusian People's Republic (BNR).

Particular attention is paid to analyzing the preparatory period of the uprising, including the complex relationships between representatives of the Polish military administration and Belarusian soldiers regarding the provision of weapons and uniforms for the insurgents. It is noted that, faced with the threat of a large-scale Bolshevik invasion, the military leadership of the Slutsk Uprising failed to secure any allies. Moreover, there was no unity among Belarusian political leaders concerning the future strategy of the armed uprising, which became one of the reasons for its defeat.

Keywords: Belarusian People's Republic, Belarusian statehood, BNR Army, Slutsk Uprising, Slutsk armed resistance, 1st Slutsk Rifle Brigade of the BNR Army.

27 листопада 1920 р. у районі м. Слуцька (Білорусь) – території, яка за умовами попереднього радянсько-польського мирного договору у Ризі повинна була відійти до складу більшовицької Росії – вибухнуло потужне антибільшовицьке повстання прихильників білоруської державності, яке увійшло в історію під назвою Слуцьке повстання або Слуцький збройний чин. На звільнених від окупантів територіях постала Слуцька республіка, яка оголосила себе складовою частиною Білоруської Народної Республіки (БНР).

Спішно сформована Слуцька бригада стрільців Армії БНР, що складалися в основному з місцевих селян, протягом місяця (з 27 листопада до 31 грудня 1920 р.), чинила відчайдушний опір каральним акціям Червоної армії. Чому більшість військовиків Слуцької бригади становили саме селяни досить ґрунтовно пояснює в своїй монографії Л. Лич: «Поступово ідея білоруської державності почала проникати у селянське середовище, куди влилося багато колишніх військовиків. Їх національно-державна свідомість сподобалась і багатьом з тих, хто до цього, ходячи за плугом, зовсім не задумувався про політичну незалежність Батьківщини. Цим значною мірою можна трактувати досить масову активну участь військовиків у повстанських виступах створеної восени 1920 р за ініціативою Білоруського політичного комітету у Варшаві «Білоруської селянської партії «Зеленого дуба» (керівництво знаходилось у Лунінці), у Слуцькому повстанні 1920 р., про що нам вже добре відомо з праць білоруських дослідників» (Лич 2010, с. 227).

Не дивлячись на поразку, Слуцьке повстання стало найбільш героїчним епізодом збройної боротьби білоруського народу за державну незалежність у 1917–1920 рр.

В радянській історіографії історія Слуцького повстання 1920 р. за оцінками сучасних дослідників «обросла ідеологічно тенденційними оцінками та кримінальними штампами... була засекречена і на довгі роки захована до спецховищ» (Стужинська 2012, с. 3).

В сучасній білоруській історіографії існують дві протилежні точки зору щодо оцінки висвітлення досліджуваних подій. Представники офіційної академічної науки на поталу позиції диктатора О. Лукашенка всіляко заперечують і принижують роль Слуцького збройного чину в процесі білоруського державотворення у ХХ ст., адже він вважає, що «білоруська держава існує лише з 1 січня 1919 р. – з часу утворення БРСР, а «Білоруська Народна Республіка, про яку невиправдано багато говорять, не стала реальною державою» (Лукашенко 2003, с. 43).

Інша частина білоруських істориків розглядає Слуцьке повстання як одну з героїчних сторінок історії білоруського народу і вважає її складовою частиною історії Білоруської Народної Республіки, першим самостійним виступом білорусів за свою національну незалежність у 1917–1920 рр. Найбільш повну і виважену інформацію щодо теми дослідження надають монографії та публікації сучасних істориків: А. Грыцкевича (Грыцкевіч 1987; Грыцкевіч 2005), З. Карпуса (Карпус 1999), О. Латишонка (Łatyszonek 1995), В. Ляхора (Ляхор 2014), Н. Стужинської (Стужинська 2012) та ін.

Наведені історичні праці та джерела свідчать, що 12 жовтня 1920 р. в Ризі було підписано прелімінарний договір, за яким Білорусь, була поділена між поляками та російськими більшовиками. Договір про перемир'я та попередні умови миру передавав близько половини території Слуцького повіту до складу Польщі. Але під час закінчення військових дій (до 18 жовтня) польські війська встигли зайняти всю його територію. Тут вкотре розташувалися 11-а та 16-а піхотні дивізії Війська Польського (Рицкевич 2010, с. 437).

За умовами цього договору Слуцький повіт повинен був відійти до складу Білоруської соціалістичної радянської республіки (БСРР) – маріонеткової держави, створеної російськими більшовиками 1 січня 1919 р. в окупованому ними Смоленську, яка невдовзі увійшла до складу Російської СФРР, але 31 січня 1919 року вийшла зі складу РСФРР і 27 лютого об'єдналася з Литовською Радянською Республікою у Соціалістичну Радянську Республіку Литви та Білорусі (РСР Литбіл). За Польщею залишалися тільки деякі західні волості Білорусі. У встановлені терміни польські війська повинні були евакуюватися. Польсько-більшовицька домовленість та відсутність потужної Білоруської армії ставили під загрозу можливість білоруському народові створити на своїй етнічній території власну національну державу. Інформація про розділ Білорусі між Польщею і більшовиками викликала хвилю протесту в білоруському суспільстві. Невдоволення білорусів було викликано з одного боку розчаруванням політикою Польщі, яка так і не дала можливості створити повноцінної Білоруської армії, з іншого – страх перед повною окупацією Білорусі російськими більшовиками примусив білоруську еліту шукати нових шляхів щодо створення власних збройних сил та відновлення державної незалежності Білорусі. Використовуючи ці обставини, лідери білоруських політичних партій та організацій вирішили не допустити відновлення радянської влади в Слуцькому повіті. Найбільш активними серед них були представники Білоруської партії соціалістів-революціонерів (БПС-Р), які ще в грудні 1919 р. виступили проти польської орієнтації та призвали білорусів до одночасної боротьби на два фронти. У 1920 р. білоруські есери здійснили реальні кроки по створенню на території радянської Білорусії партизанської Зеленої армії як ядра майбутньої Білоруської армії та використати її у боротьбі з Червоною армією. За дорученням Центрального комітету БПС-Р організацією загонів цієї армії займався П. Злотський, на якого було покладено вирішення завдання повалення радянської влади в Білорусії. Через П. Злотського був також налагоджений зв'язок з Російським політичним комітетом Б. Савінкова у Варшаві. Так, за даними командування Червоної армії, в кінці 1920 р., на території окупованої більшовиками Білорусі діяло кілька десятків збройних загонів, які об'єднували близько 3 200 вояків (Ляхор 2014, с. 151).

Більш активними партизани Зеленої армії були на території окупованої більшовиками Мінщини, чисельний склад яких значно збільшився у жовтні 1920 р. за рахунок місцевих селян. «Зелена армія в Борисівському (Мінщина – авт.) повіті розрослася до неймовірних розмірів, – писав в своїй доповідній від 28 жовтня 1920 р. комісар Борисівського повіту голові ревкому радянської Білорусі А. Червякову. Немає жодної волості, де б не було банд. Особливо багато їх у деяких волостях, де є для них природні укриття... За чутками, по всьому повіту є декілька тисяч бандитів» (НАРБ, арк.81 а). Проте есерам так і не вдалося надати цьому рухові більш організованого характеру та створити національну Білоруську армію.

Під час Польсько-радянської війни 1919–1920 рр. Случчина кілька разів переходила від поляків до більшовиків, поки 11 жовтня 1920 р. місто опинилось під тимчасовим контролем поляків, а лінія фронту проходила на 25 км на схід від міста. Не дивлячись на це, впродовж всього означеного періоду, Случьк та Случький повіт залишалися регіональним центром білоруського громадсько-політичного та культурно-просвітницького життя. У місті видавалися білоруські газети, діяли курси вчителів, був створений аматорський театр і національний хор, працювали кооперативи, гуртки та громади. Важливу роль відіграла організована Р. Островським у 1917 р. білоруська гімназія у Случьку. Проте справжньою «перлиною» білоруського національного відродження стала молодіжна громадсько-політична організація «Папороть-квітка» («Параць-кветка»), яка була створена С. Буселом у 1919 р. (Стужинська 2012, с. 51–52).

У жовтні 1920 р. після заняття Случька польськими військами у місті поновив свою діяльність Білоруський національний комітет (БНК), який був створений у 1918 р. на чолі з есером В. Прокулевичем. Важливу роль у відновленому БНК відіграв колишній поручик російської армії, фронтвик, юрист, член БПС-Р П. Жаврид, який притримувався тактики співпраці з польськими властями (Рицкевич 2010, с. 438). Саме П. Жаврид і В. Прокулевич були одними з головних фігур в історії Случького повстання. В зв'язку з цим варто зазначити, що важливим джерелом для реконструкції реальних подій Случького повстання є спогади В. Прокулевича, написані ним в 1930 році, а вперше опубліковані в журналі Німан у 1996 р. (Прокулевич 1996).

Завдяки своїй плідній роботі Білоруський національний комітет доволі швидко став «центром політичного і соціального життя, органом національного державного управління» на Случчині. У місті також діяв Случький комітет Білоруської партії соціалістів-революціонерів, який об'єднав у своїх лавах більшість прихильників збройного боротьби за незалежність Білорусі. (Стужинська 2012, с. 57).

У березні 1919 р. у Случькому повіті вибухнуло антибільшовицьке селянське повстання, яке було жорстоко придушене. Під час польської окупації білоруські есери, головна місцева політична сила, готували антипольське повстання у Случьку (Земля героїв 2019). Наявність цього політичного центру забезпечило організацію майбутнього збройного повстання, розробку подальших стратегічних цілей і тактичних кроків його керівників. Случька організація БПС-Р мала сильний вплив і поширену мережу своїх структур і груп підтримки на місцях (Стужинська 2012, с. 57).

15–16 жовтня 1920 р. в Случьку, зайнятому польськими військами, білоруси скликали I-й Білоруський з'їзд Случчини, на якому були присутні понад 100 делегатів від Случька та 15 волостей, була обрана Случька рада на чолі з В. Прокулевичем та проголошена Случька республіка. Головою з'їзду був обраний В. Русак, заступником – В. Прокулевич (Карпус 1999, с. 167; Чернякевич 2018, с. 202). За результатами виборів до складу Ради Случчини ввійшли 17 осіб: П. Жаврид, А. Павлюкевич, І. Мацелій, У. Дубіна, В. Русак, Т. Ракович, Радюк, Ю. Сосновський, Я. Бірукович, Ю. Лістапад, А. Антипович, Борисовець, В. Прокулевич, Раби, П. Бабарека, А. Колпак, А. Неронський. Кандидатами були обрані Малиновський, Т. Мяшечак, П. Валоцька, Н. Михайловський та Дятлович (ДАРФ, арк.15).

Завданням Случької ради була організація суспільного управління на Случчині, а також організація оборони краю. В якості спостерігачів на з'їзді були присутні 2 офіцери 11-ї польської дивізії, а також кілька представників армії генерала С. Булак-Балаховича, який був прихильником політичного союзу з Польщею. Комісаром від Вищої ради був призначений 31-річний П. Жаврид (він же очолив військове командування на Случчині), від Ради Білоруської Народної Республіки – В. Русак. У своїй ухвалі з'їзд заявив: «Перший Білоруський з'їзд Случчини, скликаний у кількості 107 делегатів, вітає Раду Білоруської Народної Республіки і свідчить, що всі свої сили віддасть на відновлення своєї Вітчизни. З'їзд категорично протестує проти окупації рідних земель чужоземним нападом і проти самозваної Радянської влади, як уряду Кноріна, так і інших, що створювалися в Білорусії» (Случькі зройны чын 2006, с. 63). Делегати I-го Білоруського з'їзду Случчини також ухвалили резолюцію про мобілізацію для самооборони від більшовиків та про початок збройної боротьби з ними (Рицкевич 2010, с. 443). Крім цього з'їзд визнав «Найвищу Білоруську раду» вищим органом державної влади на території Білорусії і оголосив її незалежність в етнографічних межах, заявивши при цьому протест проти «захоплення» її «ворожими і самозваними радянськими властями» (Ковкель 2000, с. 338).

21 листопада Рада Случчини виступила з декларацією, в якій закликала населення до «боротьби за незалежність Білорусі». Случька рада мала контакти з армією С. Булак-Балаховича і планувала координувати з нею свої дії. Основною рушійною силою Случького повстання було

білоруське селянство, яке чинило опір більшовицькій політиці воєнного комунізму і підтримувало ідею незалежності Білорусі, проголошеної 25 березня 1918 р. Радою Білоруської Народної Республіки.

17 листопада 1920 р. на контрольованій повстанцями території Слуцька рада оголосила мобілізацію чоловічого населення від 16 до 50 років з метою створення Білоруської армії. За її хід безпосередньо відповідала «військова трійця» в складі П. Жаврида, капітана А. Анциповича й поручика І. Мацелія (Земля героїв 2019, с. 167). Проте вже 24 листопада 1920 р. частини 4-ї польської армії остаточно приступили до відходу на захід. Частини Червоної армії просувалися вслід за поляками, що відходили за лінію, встановлену перемир'ям у Ризі. Більшовики відразу ж зайняли Слуцьк, а 29 листопада досягли демаркаційної лінії, яка знаходилася на віддалі 15 км від лінії перемир'я. Згідно постанов польсько-радянської угоди після закінчення військових дій обидві армії були розділені нейтральною смугою 15 км завширшки (Грыцкевіч 1987, с. 46–48).

Члени Слуцької ради так і не зумівши організувати оборону міста, змушені були евакуюватися в нейтральну зону у м. Семенез (нині – Копильський район Мінської області Білорусі), де і закінчився процес формування полків Слуцької бригади (Чернякевич 2018, с. 63). Військові частини на Случчині створювалися шляхом залучення добровольців. Їх ядро складали ті, хто вступив до рядів народної міліції (бл. 500 осіб), організованої поручиком І. Мацелієм після зайняття цієї території польськими військами в жовтні 1920 р. Із напливом добровольців за короткий час було сформовано перше військове з'єднання, яке отримало назву «1-а Слуцька стрілецька бригада військ Білоруської Народної Республіки». Наприкінці листопада бригада складалася з двох лінійних полків: 1-го Слуцького стрілецького полку та 2-го Грозовського стрілецького полку і двох запасних полків (Карпус 1999, с. 167). Білоруський дослідник О. Латишенок звертає увагу, що до складу бригади також входив окремий загін кінноти під командуванням поручика Кірнажичького (Карпус 1999, с. 168; Łatyszonek 1995, с. 101).

Свою назву 2-й полк отримав від назви містечка Грозов, де 17–19 листопада 1920 р. під керівництвом коменданта міста поручика П. Бабареки відбувався запис добровольців до його складу. Після залишення міста справою формування Грозовського полку займалися офіцери Білоруської військової комісії (БВК): Семеняка (Семьонік), Артишевський, Новик та ін. (Стужинська 2012, с. 78). Озброєння і гроші для формування військових підрозділів надало командування Польської армії (Ковкель 2000, с. 390).

Повстанці Лукаша Семеняка.

Слуцьке повстання було активно підтримане прибічниками білоруської незалежності по всій країні, значна частина якої була у той час окупована Польщею. З Гродно на допомогу случанам прибули добровольці, які принесли з собою прапор з гербом «Погоня» й девізом: «Тым, што зайшлі паміраць, каб жыла Бацькаўшчына». У Сенежеві розташовувався штаб 1-ої Слуцької стрілецької бригади, до складу якого станом на 8 грудня 1920 р. входили капітани А. Анципович, І. Мацелія, Куджинський, Соколов і хорунжий П. Жаврид (Карпус 1999, с. 169).

При штабі були створені відділ військової розвідки та контррозвідки під командуванням поручика А. Мироновича (Рицкевич 2010, с. 446; Карпус 1999, с. 169). Командному складу новоствореної бригади не вистачало підготовлених і національно свідомих офіцерів, адже більшість з яких, що походили з цього району, вже служили в частинах генерала С. Булак-Балаховича або в підрозділах, підпорядкованих БВК. За спогадами очевидців, у Слуцьку та околицях на той момент проживало близько 300 кадрових офіцерів. Майже всі вони відкинули пропозиції щодо вступу до бригади. Їхня аргументація зводилася до простої фрази: «Вас мало!». До бригади добровільно прийшло лише кілька десятків молодших офіцерів (Блінець 2021). Для цього Білоруська військова комісія, яка на той час перебувала у Лодзі, в якості допомоги відрядила у підпорядкування Слуцької республіки 20 офіцерів (Ковкель 2000, с. 338).

Посаду командира 1-ої Слуцької стрілецької бригади обійняв капітан А. Анципович (за ін. даними – П. Чайка – авт.), начальника штабу – капітан А. Борик. Командиром Слуцького полку було призначено колишнього есера капітана П. Чайку, Грозненського – капітана Л. Семенюка (Рицкевич 2010, с. 446; Стужинська 2012, с. 78). У складі полку Слуцької бригади було три стрілецькі батальйони, відповідно кожен батальйон складався з трьох рот. При бригаді існували також полкові обози та збройова майстерня. Лікар О. Павлюкевич організував польовий шпиталь, а член Слуцької ради І. Бірукович – військовий суд (трибунал). Відкрилася підстаршинська школа під керівництвом поручика Т. Данилюка (Карпус 1999, с. 169).

Декілька десятків молодих людей вирушили до Лодзю, де за допомогою Білоруського військового комітету їх прийняли до офіцерської школи у Варшаві. Команди і звіти в бригаді подавались та велися виключно білоруською мовою.

Загальна чисельність 1-ої Слуцької стрілецької бригади за даними білоруських дослідників складала 4 тис. вояків (разом з резервом – 10 тис.). Здебільшого це були случани, але також партизани і перебіжчики від більшовиків з сусіднього Бобруйського повіту (Рицкевич 2010, с. 446). Польський історик З. Карпус, посилаючись на дані тогочасної польської військової розвідки, називає більш скромну цифру – 1 100 – 1 200 осіб (Карпус 1999, с. 168).

Вояки 1-ї Слуцької стрілецької бригади відчували брак озброєння та обмундирування. Перші 500 гвинтівок принесли самі солдати (зброя міліції), ще 300 передало польське командування (разом із трьома польовими кухнями). Але незабаром виявилось, що у 200 польських гвинтівок були несправні приціли. Вже після початку бойових дій БВК передала повстанцям партію гвинтівок та кулеметів. Партія зброї на допомогу повстанцям надійшла і від частин генерала С. Булак-Балаховича. Станом на грудень 1920 р. бригада на своєму озброєнні мала вже 2 тисячі гвинтівок і 10 кулеметів, але артилерії не було зовсім, що значно знижувало можливості активних бойових дій (Рицкевич 2010, с. 446).

Забезпечення бригади продовольством спочатку було добре налагоджено, оскільки селяни охоче постачали частини, де служили їх сини, але в міру скорочення території, що знаходилася під контролем повстанців, постачання погіршувалося. Проте найбільшою проблемою було постачання обмундирування для вояків. У зв'язку з цим військовослужбовці вимушені були виготовляти собі військову уніформу кустарним способом із саморобного сукна (френч, брюки-галіфе) та заяча шапка-вушанка. Офіцери носили старі однострої російської армії з емблемою «Погоня» на головних уборах та комірцях, а у солдатів вона була тільки на головних уборах. Надягали також нарукавні біло-червоно-білі пов'язки (Стужинська 2012, с. 79).

Справами військового друку займався білоруський офіцер М. Костевич – автор вірша «Ми вийдемо тісними рядами», який був покладений на музику В. Теравського і в такому вигляді став гімном БНР. Було видано звернення до громадян, селян, червоноармійців, листівки з віршем М. Богдановича «Погоня» та гімном «Споконвіку ми спали» (Земля героїв 2019).

Наприкінці листопада в Семежево приїхали член Вищої Ради К. Терешенко, голова Білоруської військової комісії А. Якубецький і штабс-капітан А. Борик. У своєму виступі К. Терешенко підкреслив, що повстання повинне стати рішучою демонстрацією бажання білорусів домогтися незалежності. На наступний день гості приймали парад від білоруських частин, які йшли на фронт (Стужинська 2012, с. 44).

Збройний виступ 1-ї Слуцької бригади відбувався у доволі несприятливих зовнішньо- полі-

тичних умовах. Ризьке перемир'я 1920 р. зв'язало руки і до того доволі ненадійному союзнику білорусів – Польщі. У свою чергу поляки були невдоволені проголошенням Слуцької республіки, яка проголошувала владу Білоруської Народної Республіки на території Случчини. Тому польське керівництво не надало належної допомоги Слуцькому повстанню, а підтримало армію генерала С. Булака-Балаховича у боротьбі з більшовиками. Ті білоруські підрозділи, які були підпорядковані БВК і знаходились на польській території, були доволі малочисельними і недостатньо озброєними, тому вони не могли самостійно без Польщі суттєво підтримати повсталіх. Неспокійно було і на території Білорусі. У ці дні Мінщину трясли селянські повстання, а в Мозирі генерал С. Булак-Балахович оголосив себе «начальником Білоруської Держави». Його війська нібито ось-ось мали прийти на допомогу у Слуцьк.

Учасники з'їзду, який завершився 15 листопада, не могли знати, що 17 числа загони Народно-Добровольчої Армії (НДА) С. Булака-Балаховича почнуть відступ, а за тиждень будуть вибиті червоними до нейтральної зони. Тому перед загрозою широкомасштабної більшовицької навали військовому керівництву Слуцького повстання так і не вдалося залучити на свій бік жодного союзника. У свою чергу серед білоруських політичних керівників не було єдності щодо подальшої стратегії збройного повстання. В період формування Слуцької бригади посилилася політична боротьба між есерами та прихильниками С. Булака-Балаховича у керівництві Ради та у командуванні бригади. Наслідками цього протистояння стало те, що штаб бригади не запрошував на засідання представників Слуцької ради, ігнорував розпорядження комісара Найвищої ради БНР П. Жаврида. Все це погіршувало і без того критичне становище повсталіх.

Наприкінці листопада нашвидкуруч сформовані підрозділи Першого Слуцького полку зайняли ділянку фронту від Семежево до містечка Визна (нині Червона Слобода) протяжністю близько 20 кілометрів (Слуцькі збройні чин 2006, с. 111). Другий Грозівський полк захищав позиції в 60 кілометрах на північ від позиції Першого Слуцького полку (лінія Грозів – Копиль – Тимкович – Семежево) (Рицкевич 2010, с. 448). Їм протистояли війська 16-ої армії червоних у складі 22-ї, 23-ї та 24-ї бригад 8-ї, 17 та 16-ї стрілецьких дивізій, які крім значної чисельної переваги в особовому складі на озброєнні мали також кінноту та артилерію (Рицкевич 2010, с. 445).

27 листопада 1920 р. біля с. Васильчиці, де відділи 6-ї роти Першого Слуцького полку під керівництвом поручика Керножицького здійснювали розвідувальний рейд, відбувся перший зустрічний бій з більшовиками (Стужинська 2012, с. 95). Начальник Оперативного штабу військ БНР капітан А. Борик доповідав про результати бою: «...наші відділи вибили більшовиків з села Васильчиці. Більшовицькі втрати: 3 вбито, поранено 3, 1 попався в полон. У нас 1 важко поранений. Ми захопили багато гвинтівки, патронів (...) В бою під містечком Копиль у нас важко поранений 1, червоноармійців вбито 12» (Сантаровіч 2016).

Бойові дії швидко розгорялися по всьому зайнятому білоруським бригадою фронту. З боями підрозділи 5-ої роти Першого Слуцького полку зайняли села Лютовичі і Дашнаво, в полон потрапило 5 вояків Червоної армії. 7-а і 8-а роти билися за с. Мацкевичі. 30 листопада точилися бої в районі Ужиці у Бобруйському повіті. У напрямку на с. Копилов вояки Другого Грозівського полку взяли в полон роту червоноармійців з канцелярією і усією амуніцією. Після цього запеклого бою повстанці витіснили більшовиків з містечка Тимкович на схід. Одночасно відбувся бій під Визною, в якому білорусам вдалося розбити радянські гарнізони й захопити багато полонених.

29 листопада 1920 р. в Слуцьк вступили частини Червоної армії. 30 листопада білоруські підрозділи вели запеклі бої на сході від міста в районі села Ужиця (Бобруйський повіт) (Ковкель 2000, с. 44–45; Стужинська 2012, с. 95). Збентежені політичною та військовою акцією Ради Случчини більшовики, не дивлячись на підписання відповідної угоди з польською стороною про непорушність нейтральної смуги, вирішили очистити нейтральну зону від повстанців. 4 грудня 1920 р. з ранку в її межі були введені частини 8-ї та 17-ї дивізій РСЧА. Керівництво боротьбою з повстанцями було покладено на Реввійськграду 16-ї армії з підпорядкуванням їй всіх загонів внутрішньої служби, губчека, особливих відділів і загороджувальних загонів.

Білоруси жорстко чинили опір, проте радянські частини, завдяки підтримці артилерії, мали переважну вогневу міць. Червоні зайняли Визну, а 7 грудня витіснили повстанців з Семежево (НАРБ, арк. 22). Частина білоруських підрозділів силами до двох рот, щоб не потрапити у полон, вимушені були перейти польський кордон, де їх змусили скласти зброю.

Невдачі перших боїв для Слуцької бригади пояснювалися не лише недостатньою кількістю зброї, а й надмірною розтягнутістю фронту (до 40 кілометрів) при відносно невеликих силах. До цього треба ще додати і кризу в командуванні Слуцької бригади. У перший день боїв бригадною контррозвідкою було затримано за звинуваченням у державній зраді та передачі воро-

Прапор Першого Слуцького Полку.

гу таємних документів командира 1-го Слуцького полку капітана П. Чайку. Його посаду обійняв полковник А. Гаврилович, офіцер Білоруської Військової Комісії (Рицкевич 2010, с. 448).

Проте П. Чайці вдалося втекти з-під арешту та перебігти до більшовиків. На допиті у ЧК він показав, що до бригади був мобілізований насильно, але це не врятувало його від розстрілу 9 січня 1921 р. Цей інцидент остаточно розв'язав руки білоруським есерам (Грыцкевіч 2005, с. 20). 3 грудня на зборах Слуцької ради під проводом В. Прокулевича було вирішено заарештувати прихильників генерала С. Булака-Балаховича: капітана А. Анциповича, а також поручика А. Мироновича та його заступника Є. Реута під приводом, що обидва сприяли зраді капітана П. Чайки. Військовий суд розжалував А. Анциповича в рядові, а А. Миронович і Є. Реут були зняті з займаних посад (Łatuszonek 1995, s. 204).

Після цього відбулись нові кадрові призначення керівного складу 1-ї Слуцької бригади. Рада призначила командиром бригади капітана А. Сокіл-Кутьовського, командиром I-го полку – підполковника А. Гавриловича, начальником відділу розвідки та контррозвідки – поручика Т. Янушенка. Командиру бригади Слуцька рада тимчасово передала диктаторські повноваження (Рицкевич 2010, с. 449).

Але і в таких важких умовах боротьба на фронті не припинялась. Після жорстоких боїв, які відбулися 6 грудня 1920 р. під Ядчицями, більшовикам так і не вдалося оточити та знищити війська 1-ї Слуцької бригади. Учасник тих подій згадував: «Без зброї, без патронів повстанці билися, немов леви. Роти повстанців виходили на позиції, маючи 30-40 рушниць на роту, так як більше не було...» (Стужинська 2012, с. 98).

Після перегрупування 12 грудня 1920 р. білоруським частинам 1-го полку та кавалерійського загону вдалося перейти у контрнаступ, відбити Семежево та захопити значні запаси боєприпасів противника. Але, отримавши підкріплення, червоноармійці контратакували і відбили Семежево.

Штаб Слуцької бригади, а з ним і члени Слуцької рада, 15 грудня переїхали у село Мороч (20 км на захід від Визни), в одному кілометрі від кордону на радянській стороні (Рицкевич 2010, с. 449–450]. На новому місці бригада зіткнулася з нестачею продовольства. За час перебування в Семежеві інтендантська служба не створила належних запасів і тепер не мала чим

годувати солдат. Довелося вдатися до реквізицій у населення. Натрапивши на інтендантський обоз, який заготовляв продовольство для Польської армії, реквізували його (Блінець 2021).

У ніч із 17 на 18 грудня 1920 р. білоруси знову зайняли Семежево і кілька навколишніх сіл, взяли в полон 25 червоноармійців, захопили кулемет, багато гвинтівок, обоз із кіньми. Вранці 19 грудня білоруський батальйон 2-го Грозовського полку силою, за різними оцінками, від 100 до 500 багнетів під командуванням поручика Брановицького атакував Визну, яку займали частини 69-го стрілецького полку 8-ї дивізії ЧА і вигнали їх із міста. Бригада просунулась на схід від неї. Проте це були останні військові успіхи повсталих. Вогнева та чисельна перевага була на боці більшовиків.

Того ж дня до нейтральної зони увійшли частини 68-го стрілецького полку червоних, а на Семежево зі Слуцька рушили бронемашини. Після отримання поповнення більшовики перейшли у контрнаступ. За містечко розгорнувся запеклий бій. Протягом п'яти годин воно чотири рази переходило з рук в руки, але результат бою був не на користь повсталих (Блінець 2021). Наприкінці грудня повстанці вже не мали зброї, боєприпасів та поповнення у живій силі. Серед особового складу армії БНР розпочалася епідемія тифу. Вже 19 грудня 1920 р. Слуцька бригада з боями відступила з Визни, а 20 грудня змушена була залишити Семежево.

Штаб бригади змушений був перебратися до села Заостровеччя (нині в Клецькому районі), біля річки Лань, за якою стояв 41-й польський піхотний полк (Рицкевич 2010, с. 450). 28 грудня 1920 р. після відступу за річку Мороч, яка стала тимчасовим польсько-радянським кордоном, основні сили Слуцької бригади (15 000 вояків) склали зброю перед поляками. 31 грудня останній загін 1-ї Слуцької бригади перейшов на польську територію.

Винятком став лише Білостоцький батальйон під командуванням М. Демидова, що залишився в нейтральній зоні між польськими і радянськими військами для продовження збройної боротьби від імені БНР. Ті вояки, які не погодились перейти польсько-радянський кордон, перейшли до партизанських методів боротьби з російськими більшовиками. Деякі загопи увійшли до складу «Зеленого Дуба», як, наприклад, П. Брановицького, А. Самусевича, І. Мацелія, Т. Хведещені та ін. (Стужинська 2012, с. 100).

Слуцький збройний чин увійшов в історію як одна з героїчних сторінок білоруського національно-визвольного руху ХХ ст. Щорічно білоруські національні організації у різних країнах світу відзначають 27 листопада як День Героїв. З 1992 р. цей день відзначають і національно свідомі білоруси у своїй Вітчизні. Надіємось, що невдовзі відбудуться кардинальні зміни в Білорусі і День Героїв нарешті стане в країні офіційним та всенародним.

Список джерел та літератури

- БЛІНЕЦЬ, А., 2021, Слуцька бригада проти Червоної армії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://warspot.ru/19637-slutskaaya-brigada-protiv-krasnoy-armii>.
- ГРЫЦКЕВИЧ, А., 1987, Вакол «слуцкага паўстання», Мінск.
- ГРЫЦКЕВИЧ, А., 2005, Слуцкае паўстанне 1920 года (Гістарычны нарыс). Мінск: Беларускі кнігазбор.
- ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (ДАРФ), ф. 5875, оп. 1, спр. 24, арк. 15.
- ЗЕМЛЯ ГЕРОЇВ: як почалося Слуцьке повстання, 2019, [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://charter97.org/ru/news/2019/11/15/355678/>
- КАРПУС, З., 1999, Східні союзники Польщі у війні 1920 року: українські, російські, козацькі й білоруські військові відділи в Польщі в 1919–1920 рр. Торунь.
- КОВКЕЛЬ, И. И., ЯРМУСИК, Э. С., 2000, История Беларуси с древнейших времен до нашего времени. Мн.: Аверсэв.
- ŁATYSZONEK, O., 1995, Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923. Białystok.
- ЛУКАШЕНКО, А. Г., 2003, Исторический выбор Беларуси. Мінск.
- ЛЫЧ, Л., 2010, Беларуская нацыянальная ідэя: тэарэтычны і практычны аспекты. Мінск.
- ЛЯХОР, В. А., 2014, На осколках империи. Военная символика белорусов. Знамяна и мундиры. Мн.: Харвест.
- НАЦІОНАЛЬНИЙ АРХІВ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ (НАРБ), ф. 8, оп. 1, спр. 1, арк. 81 а.
- НАЦІОНАЛЬНИЙ АРХІВ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ (НАРБ), ф. 60, оп. 3, спр. 843, арк. 22.
- ПРОКУЛЕВИЧ, В. М., 1996, Слуцкое восстание (ноябрь – декабрь 1920 года). Неман. 1996. № 4, 149–196.

- РИЦКЕВИЧ, А. П., 2010, Западный фронт РСФСР 1918–1920. Борьба между Россией и Польшей за Белоруссию. Научное редактирование А. Е. Тараса. Минск: Харвест.
- САНТАРОВИЧ, А., 2016, Забута історія. Як «неляканы білорусы» стрэлялі в камісарів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.dsnews.ua/ukr/society/zabytaya-istoriya-kak-nepuganye-belorusy-strelyali-v-komissarov-27112016180000>
- СЛУЦКІ ЗБРОЙНЫ ЧЫН 1920 г. у дакументах і у спамянах, 2006, Мінск: Медысойт.
- СТУЖИНСЬКА, Н. І., 2012, Білорусь бунтівна: з історії збройного антирадянського спротиву в 20-ті рр. XX століття. Мінськ: А. М. Вараскін.
- ЧЕРНЯКЕВИЧ, А. В., 2018, БНР. Триумф побежденных. Минск: А. Н. Янушкевич.

References

- BLINETS, A., 2021. Slutska bryhada proty Chervonoj armii [Slutsk Brigade against the Red Army]. [Online]. Available from: <https://warspot.ru/19637-slutskaya-brigada-protiv-krasnoy-armii>. [In Ukrainian].
- HRYSKEVICH, A., 1987, Vakol «slutskaha pawstannia» [Around the «Slutsk Uprising»]. Minsk. [In Belarusian].
- HRYSKEVICH, A., 2005, Slutskae pawstanne 1920 hoda (Historychny narys) [The Slutsk Uprising of 1920 (Historical Essay)]. Minsk: Belaruski knihazbor. [In Belarusian].
- DERZHAVNYI ARKHIV ROSIISKOI FEDERATSII (DARF) [STATE ARCHIVE OF THE RUSSIAN FEDERATION (DARF)]. F. 5875, op. 1, spr. 24, ark. 15.
- ZEMLIA HEROIV: yak pochalosia Slutske povstannia [LAND OF HEROES: how the Slutsk Uprising began], 2019, [Online]. Available from: <https://charter97.org/ru/news/2019/11/15/355678/> [In Ukrainian].
- KARPUS, Z., 1999, Skhidni soiuznyky Polschi u viini 1920 roku: ukraïnski, rosiïski, kozatski i biloruski viiskovi viddily v Polschi v 1919–1920 rr. [Poland's Eastern Allies in the War of 1920: Ukrainian, Russian, Cossack and Belarusian Military Units in Poland in 1919–1920]. Torun. [In Ukrainian].
- KOVKEL, Y. Y., YARMUSIK, E. S., 2000, Istoriia Belarusi s drevneishykh vremen do nasheho vremeni [The history of Belarus from ancient times to the present time]. Mn.: Aversev. [In Russian].
- ŁATYSZONEK, O., 1995, Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923. Białystok. [In Polish].
- LUKASHENKO, A. H., 2003, Istorycheskii vybor Belarusi [The historical choice of Belarus]. Minsk. [In Russian].
- LYCH, L., 2010, Belaruskaia natsyianalnaia ideia: tearetychny i praktychny aspekty [Belarusian national idea: theoretical and practical aspects]. Minsk. [In Belarusian].
- LIAKHOR, V. A., 2014, Na oskolkakh imperii. Voennaia symbolika belorusov. Znamiona i mundiry [On the Fragments of the Empire. Military Symbols of Belarusians. Banners and Uniforms]. Mn.: Kharvest. [In Russian].
- NATSIONALNYI ARKHIV RESPUBLIKY BILORUS (NARB) [NATIONAL ARCHIVE OF THE REPUBLIC OF BYLORUS (NARB)]. F. 8, op. 1, spr. 1, ark. 81 a.
- NATSIONALNYI ARKHIV RESPUBLIKY BILORUS (NARB) [NATIONAL ARCHIVE OF THE REPUBLIC OF BYLORUS (NARB)]. F. 60, op. 3, spr. 843, ark. 22.
- PROKULEVICH, V. M., 1996, Slutsкое vosstanie (noiabr – dekabr 1920 hoda) [Slutsk Uprising (November – December 1920)]. Neman. 1996. № 4, 149–196. . [In Russian].
- RITSKEVICH, A. P., 2010, Zapadnyi front RSFSR 1918–1920. Borba mezhdru Rossiei i Polshei za Belorussiiu [Western Front of the RSFSR 1918–1920. The Struggle between Russia and Poland for Belarus]. Nauchnoe redaktirovanie A. E. Tarasa. Minsk: Kharvest. [In Russian].
- SANTAROVICH, A., 2016, Zabuta istoriia. Yak «neliakani bilorusy» strilialy v komisariiv [Forgotten history. How «fearless Belarusians» shot at the commissars]. [Online]. Available from: <https://www.dsnews.ua/ukr/society/zabytaya-istoriya-kak-nepuganye-belorusy-strelyali-v-komissarov-27112016180000>. [In Ukrainian].
- SLUTSKI ZBROINY CHYN 1920 h. u dakumentakh i u spaminakh [Slutsk Military Rank 1920 in documents and memories], 2006, Minsk: Medysoit. [In Belarusian].
- STUZHYN'SKA, N. I., 2012, Bilorus buntivna: z istorii zbrojnoho antyradianskoho sprotyvu v 20-ti rr. XX stolittia [Rebellious Belarus: from the history of armed anti-Soviet resistance in the 20s. XX century]. Minsk: A. M. Varaskin. [In Ukrainian].
- CHERNIAKEVICH, A. V., 2018, BNR. Triumf pobezhdennykh [BNR. The triumph of the defeated]. Minsk: A. N. Yanushkevych. [In Russian].

Слуцьке збройне повстання як фінальна сторінка боротьби Армії БНР за білоруську державність у листопаді – грудні 1920 р.

У статті за допомогою архівних джерел, спогадів очевидців та наукового доробку попередників висвітлено історію Слуцького повстання 1920 р. Розглянуто участь і роль 1-ї Слуцької стрілецької бригади армії Білоруської Народної Республіки (БНР) у героїчній боротьбі за державну незалежність Білорусі проти Червоної армії у листопаді-грудні 1920 р. Наголошується, що до цього часу в білоруській історичній науці існують діаметрально протилежні погляди на роль і значення Слуцького повстання у спробі відродження білоруської державності. Автори даної статті розглядають історію Слуцького повстання як героїчну складову боротьби білоруського народу за державну незалежність БНР означеного періоду. Звертається увага, що на звільнених від більшовицьких окупантів територіях постала Слуцька республіка, яка оголосила себе складовою частиною Білоруської Народної Республіки (БНР). Особливу увагу авторами приділено аналізу підготовчого періоду до повстання, не простим взаєминам між представниками польської військової адміністрації та білоруськими військовиками щодо питання оснащення повстанців зброєю та обмундируванням. Наголошується, що перед загрозою широкомасштабної більшовицької навали військовому керівництву Слуцького повстання так і не вдалося залучити на свій бік жодного союзника, а також на тому, що серед білоруських політичних керівників не було єдності щодо подальшої стратегії збройного повстання, що стало однією з причин його поразки.

Ключові слова: Білоруська Народна Республіка, білоруська державність, Армія БНР, Слуцьке повстання, Слуцький збройний чин, 1-а Слуцька стрілецька бригада Армії БНР.

Valerii Kapeliushnyi, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Chair of the Department of Ethnology and Local Lore, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Валерій Капелюшний, доктор історичних наук, професор, членкореспондент Національної академії педагогічних наук України, завідувач кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000000235523675>

Yurii Kaliberda, Candidate of Historical Sciences, Lecturer, Technological College of the Dnipro State Agrarian and Economic University.

Юрій Каліберда, кандидат історичних наук, викладач ВСП «Технологічний фаховий коледж Дніпровського державного аграрно-економічного університету».

ORCID ID: <https://orcid.org/0009000611141898>

Received: 23.12.2024

Advance Access Published: March, 2025